
KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk, *İlelü'n-Nabv*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

Hazırlayan

MANSUR TEYFUROV*

Eserin adı: Eserin birden fazla adı bulunmaktadır. Ama bu adların tamamı “Arap dili nahvinde illet (gerekçe)” anlamını içermektedir. Eserin farklı adları şu şekildedir: 1. Birçok nahivci eserin adını “*İlelü'n-Nabv*” olarak zikretmişlerdir ki, en tutarlı ve tercih edilen görüş de budur. 2. “*el-İlel fi'n-Nabv*”; Bu adı Safedî ve İsmail Paşa zikretmişlerdir. 3. “*İlelü'l-Varrâk fi'n-Nabv*”; bu adı Firuzabâdî zikretmiştir. 4. Eserin elyazmasının ilk sayfalarında “*el-Varrâk fi talil'in-nabv*” adı yer almaktadır. Açıkça görüldüğü gibi verilen adların hepsi aynı anlamı ifade etmektedir.

---

* Dr. Öğr. | Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri

Ama bu adların hepsini ifade etmek için “*İlelu'n-Nabv*” tabiri daha uygun düşmektedir.

Eserin Yazılma Sebebi: İlimlerin tasnifi ile meşgul olan âlimler hicri IV. asırda ilmin ve düşüncenin bol olduğunda ittifak etmişlerdir. İbnu'l-Varrâk Arap dili tarihinde büyük hizmetler vererek hicri IV. asrı zirveye çıkaranlardan biri olmuştur. Ama unutmamak gerekir ki, bu sahada hizmet veren daha birçok nahivci de olmuştur. Ebû Said es-Sirâfi, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi şahıslar, hayatlarını bu sahada hizmet vermeye adanmış âlimlerden bir kaçıdır. İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nabv*” adlı eseri gözden geçirildiği zaman nahiv ve gerekçeleriyle ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Ama İbnu'l-Varrâk'ı bu eserini yazmaya iten en önemli sebep nahivde illetin anlaşılması zarureti ve ilim talebelerine anlaşılması zor gelen kuralların vuzuha kavuşturulması olmuştur. Bu eser nahvin gerekçeleri konusunda yazılan en hacimli ve en eski eserlerden biri sayılmaktadır.

Üslup ve Yöntemler: Öncelikle kaydetmek gerekir ki, eser İbnu'l-Varrâk'ın metodları ve üslubu hakkında bilgi sunacak bir mukaddimeden yoksundur. İbnu'l-Varrâk eserinde konuları ve illetlerini güçlü delillerle isbat ederek şerh etmeye çalışmıştır. Basra ve Kufe nahivcilerinin görüşlerinden de yararlanarak illetleri mantıklı bir ölçüde izah etmiştir. O, bazen nahivcilerin görüşlerini daha çok ihtilafı konular üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. İbnu'l-Varrâk kıyasa, mantıka, ittifakla konulmuş kurallara ve Araplar nezdinde uygun görülen ifadelere muvafakat eden görüşleri savunmuş, bu kurallara aykırı düşen görüşleri de eleştirmiştir. Bahsedeceğimiz gibi eserin üslubu hem çekici hem de çok rahat anlaşılabilir şekildedir. Daha sonra anlatacağımız örneklerle yine tabii olarak İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nabv*” adlı eseri kaynaklık edeceğine göre burada örneklemelere fazla yer verilmeyecektir. İbnu'l-Varrâk'ın eseri ile ilgili çoğunlukla rastlanan örneklemeler şu şekildedir: 1. Eserin en basit konularında bile en az iki ve daha çok gerekçeler sunularak gizli ve müphem konuları güzel şekilde izah etmiştir. Örneğin, “(أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرًا) cümlesinden kasıt (أَنْتَ سَيْرٌ سَيْرًا)” anlamıdır. Burada masdar, fiili temsil etdiğine göre cümledeki masdarlardan

ilki fiil yerinde kullanılmıştır. (أَنْتَ سَيَّرُ سَيَّرُ) şeklinde de gelmesi mümkündür. Bu da iki yönden izah edilebilir; birincisi takdiri (أَنْتَ) şeklinde olan cümlenin (صَاحِبُ سَيَّرُ) kelimesi hafzedilerek (سَيَّرُ) kelimesi mahzûf olanın yerine geçerek merfû biçimde gelmiştir. İkincisi de konuşmanın akışına göre gelmiştir.” 2. İbnu'l-Varrâk konuları izah ederken soru-cevap metodundan çok yararlanmıştı. Hatta soruyu kendi düşüncesine göre düzenleyerek cevaplamaya çalışmıştır. “Eğer birisi; Araplar neden sadece (إِيَّاكَ)'yi fiilsiz kullanırlar? Derse bu konudaki cevabımız şöyledir: (إِيَّاكَ)'emir fiilin yerine kullanıldığı için fiil alması caiz değildir.” 3. Eser felsefî munazaralarla ilgili bilgiler içermektedir. “Bil ki, isim aslen beş harfli olursa, o zaman tasğir yapıldığında bir harfi hafz edilerek yapılması daha evladır.” “Fiil fâilsiz olmaz. Eğer fâil gerçekde hafz olunursa bu hoş görülmez.” 4. İbnu'l-Varrâk Nahivcilerin görüşlerine farklı deliller sunar. İbnu'l-Varrâk (أَيُّ)'nun damme üzerine mebnî olması ile ilgili olarak Yunus'la Halil'in görüşlerini sunduktan sonra, der ki; (أَيُّ)'nun damme üzerine mebnî olması diğer hareketlerden daha güçlü olmasından ötürü olmuştur.” 5. İbnu'l-Varrâk bazen gerekçeleri sunduktan sonra “en iyi Allah bilir” anlamında (وَاللَّهُ أَعْلَمُ) ifadesini kullanmıştır. “Zaman zarflarının mebnî olmasına gelince, cümlelere muzaf olmakla tüm isimlere ters düşerler. Bu sebeple bir şey kendi benzerlerinin arasından çıkarsa, o zaman nakıs (eksik) sayılır ve bu zaman da mebniliği zorunlu hale gelmiş olur. En iyi Allah bilir.” “Yer isimlerinin müennes olması vaciptir. Allah daha iyisini bilir.” 6. Te'vil ve talîle büyük önem vermiştir. Örnek: “Tenvin munsarif ile gayr-i munsarifi birbirinden ayırmak içindir.” 7. Bab başlıklarını veciz şekilde koymuştur. Örnek: “Bâbu zanante, hasebte, alimte, hılte ve benzerleri ve bâbu't-teaccub gibi benzeri kısa başlıklar yer almaktadır.” 8. Âlimlerin görüşlerini sunduktan sonra aralarında her zaman Sibeveyh'i tercih eder. Örneğin, O şöyle der; “Bana göre bu görüşler arasında Sibeveyh'in görüşü daha güçlüdür.” 9. İbnu'l-Varrâk bazen “inşallah” ifadesini kullanmıştır. Örnek: “İstifhamın hükümlerini kendi bab başlığı altında izah edeceğiz inşallah.” 10. Bir meseleyi izah ettikten sonra “Bu meseleye şerh yapmıştık, oraya bak”, ifadesine de sık sık rastlanır. 11. İbnu'l-

Varrâk eserinde çoğunlukla orjinal görüşlerini sunmaya çalışmıştır. Örnek: “Eğer birisi dese ki, ‘tenvin’i neden duruşta düşürüyorsunuz? Ona şöyle cevap verilir; çünkü ‘tenvin’ Îrâba tabiidir.” Diğer bir örnekte ise, “Bil ki, eğer (زَيْدٌ ضَارِبٌ) dersin, (زَيْدٌ) kelimesinin ref alması ihtiyari, nasb ise caiz olur.” İbnu'l-Varrâk'ın buna benzer ifadeleri hemen hemen eserin her sayfasında bulunur. 12. Ayrıca İbnu'l-Varrâk'ın eserindeki başlıkların birçoğu eseri tahkik eden tarafından konulmuştur.

Basra ekolünün bazı temel kaideleri ve İbnu'l-Varrâk: 1. Nidâ: Basralılara göre nidâ (ال) harf-i târif'in (belirlilik takısı) bulunduğu kelimeyle birlikte kullanılmaz. Bu kurala uygun olarak İbnu'l-Varrâk şöyle der: “(ال) nida harfi belirleme alameti olduğu için (ال)'lı kelimeyle birlikte kullanılması caiz olmaz. Çünkü iki belirlilik edatı bir araya gelmez.” 2. Fâil ve Mefûlde Âmil: İbnu'l-Varrâk Basra ekolünün yolunu izleyerek şu görüşünü beyan etmiştir: “Fâil ve mefûldeki âmil fiilin kendisidir.” Ayrıca İbnu'l-Varrâk mübtedânın haberde ve haberin de mübtedâda amel etmesini reddeder. 3. Mâmul ancak âmilin olduğu yerde olur: İbnu'l-Varrâk bu konuyu şöyle izah etmeye çalışır: “eğer (زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا) cümlesindeki (عَمْرًا) kelimesi öne alınırsa, o zaman mübteda olması hasebiyle (زَيْدًا) şeklinde olmaz.” İbnu'l-Varrâk bu eserin birçok yerinde kullanmış olduğu tabirler, aynı zamanda onun görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu tabirler arasında çoğunlukla aşına olunan ifadeler yer almakla birlikte, bazen nahivcilerin çoğu tarafından kabul edilmeyen ifadelerden de hali kalmamıştır. İbnu'l-Varrâk'ın eserinde kullandığı tabirlere ait bazı örnekleri şu şekilde sergileyebiliriz: 1. O, ismin tanımı konusunda şöyle der: “ismin isim olarak adlandırılmasının sebebi hem haber olma, hem de kendisinden haber verilme özelliğini taşımasıdır.” 2. İsmle ilgili şu ifadelerle rastlanır: “zamana bağlı olmadan tek (müfred) anlam ifade eden her şey isim sayılır.” 3. Hem kelime, hemde lafız ifadelerinin yerine (مَا) lafzını kullanmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi (مَا) lafız veya kelime farkı olmadan herşeyi kapsamasıdır. Ama (الكَلِمَةُ) terimini kullansaydı daha güzel olurdu. Çünkü (مَا) geniş anlamli olduğundan asıl maksattan uzaklaşmış olur. 4. O, fiil konusunda şöyle der: “zamana bağlı olarak anlam ifade eden

her kelime fiildir. Buradaki “kelime” ifadesi uygundur.” 5. İsmi, (ل) takısı, “tenvin” ve “harf-i cerleri” alabileceğini söyler. 6. Fiilin zamanı ile ilgili olarak iki durumdan bahseder, bunlar geçmiş “mâzi” ve gelecek “müstakbel” zaman çekimleridir. İbnu'l-Varrâk şimdiki zaman ihtilâflı olduğu için onu zikretmemiştir. Çünkü Ona göre şimdiki zaman geçicilik süresinin dar olması sebebiyle gelecek zaman içerisinde yer almaktadır. 7. İbnu'l-Varrâk'a göre, fiil mefûldan daha çok fâile muhtaçtır. Bu sebeple fâil gösterilmese onu ref alametiyle göstermek gerekir. Örneğin, (مَاتَ زَيْدٌ) (zeyd öldü), (سَقَطَ الْخَائِطُ) (duvar yıkıldı) bu iki örnekte (زَيْدٌ) ve (الْخَائِطُ) gerçekte fâil olmasalar da ref elameti almışlardır.

Eserde Başvurulan Kaynaklar: 1. Kur'an'ı Kerim: Dil ve din bilginlerine göre nahivin esas kaynağı sayılmaktadır. Nahivciler kurallarla ilgili her konuda Kur'an'ı esas dayanak olarak görmüşlerdir. İbnu'l-Varrâk da bu nahivcilerden biri olduğundan eserinde illetleri izah ederken birçok yerde Kur'an'dan deliller getirmiştir. Örneğin, cümlede nidâ edatının hazfedilmesinin caiz olduğunu isbat etmede Kur'ândan şu ayeti delil olarak getirir, (رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا...) “Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi doğru yoldan ayırma.” Diğer bir yerde (مِنْ) harf-i cer'inin beyan için gelmesine dair şu ayeti delil gösterir, (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ...) “O halde, pislikten, putlardan sakının...”. Burada مِنْ harf-i ceri nasıl bir pislikten sakınılması gerektiğini açıklar. İbnu'l-Varrâk şahidler arasından Kur'an'ı diğerlerine tercih yapar. Kur'an'da geçen şu ayet hakkında şöyle der: (يَا جِبَالُ أُوْبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ...) “Ey dağlar ve kuşlar siz de Onunla (Davud a.s.) birlikde Allahu tesbih edin.” Burada nidâ harfinden sonraki kelime iki vecihle okunmuştur. A'rac bu kelimeyi ref olarak okumuştur. Ref olmasının sebebi lafza atıf yapılmasıdır. Ama nasba gelince bu mahalle atıfla yapılmıştır. İbnu'l-Varrâk'a göre iki vecihin de caiz olmasının sebebi “يَا” nida harf-i târif (belirlilik) alameti olduğu için (ل) lı kelimeyle birlikde kullanılmamasıdır. Çünkü iki târif edatı bir araya gelmez. İbnu'l-Varrâk nahivcilerin görüşlerini sunduktan sonra sözüne şöyle devam eder: “bil ki, buradaki ref Sibeveyh'e ve onun yolunu izleyenlere göre, en uygun olanıdır. Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Osman ve onlara tabi olanlarsa nasbı tercih

ederler. Nasbı tercih edenler (ل) târif harflerini tenvin ve izafet yerine koyarlar ki, bu illet sonradan konulmuş olur.” İbnu'l-Varrâk burada Sibeveyh'in görüşünü destekleyerek merfû okunmasını savunmuştur. Eserin daha birçok yerinde buna benzer misallere rastlamak mümkündür. 2. Hadis: Nahivciler bu konuda farklı görüşlere sahiplerdir. Çünkü birçok nahivci hadisi şahid olarak kabul ederken bazıları kabul etmemiştir. Farklılıkları şöyle özetleyebiliriz: 1. Hadisi şahid (delil) olarak göstermeyi tamamen reddedenler. 2. Hadisi şahid tutmayı tamamen caiz görenler. 3. Sadece lâfzen rivayet edilmiş hadisleri kabul edip, mana olarak rivayet edilen hadisleri kabul etmeyenler gurupu olmakla üç ayrı kola ayrılmaktadırlar. Eserin muhtevasından da anlaşıldığı üzere İbnu'l-Varrâk birinci gurupdaki nahivcilerin yanında yer almaktadır. Yani, o da hadisi şahid olarak göstermeyi kabul etmemektedir. 3. Şiir ve Recez: İbnu'l-Varrâk Arap şiirini delil olarak yaklaşık 70 yerde kullanmıştır. O, bir meseleyi izah ederken bazen bir beytin yarısı bazende tam bir beyti veya iki-üç ve daha fazlasını zikretmiştir. 4. Atasözleri ve Darbı meseller: İbnu'l-Varrâk eserini atasözleri ve darbı mesellerle bezemeye çalışmıştır. Çünkü insanlar bir konuyu bir mesel veya atasözü ile daha rahat anlamaktadırlar. Bu sebeple İbnu'l-Varrâk bu yöntemden istifade etmeyi ihmal etmemiştir.

Eserin Sonraki Nahivcilere Etkisi: İbnu'l-Varrâk'ın bu eserinden birçok âlimin etkilenmiş olması muhtemeldir. Ama bunların kimler olduğu hakkında ayrı araştırmalara gerek vardır. Fakat Ebû Hayyân “*Tezkiratu'n-Nubât*” adlı eserinde İbnu'l-Varrâk'dan eserinin adını belirtmeden nakilde bulunmuştur.

Eserde Yararlanılan Klasik Kaynaklar: İbnu'l-Varrâk bu eserini yazarken birçok klasik kaynaktan yararlanmış olup bunları iki kısma ayırmak mümkündür: Eser ve yazarı belli olanlar ve Sadece adları zikredilen âlimler. Biz bu eserleri elden geldiğince göstermeye gayret edeceğiz. İbnu'l-Varrâk'ın hem eserini hem de yazarını zikrettiği sadece iki kaynak vardır. Bunlardan: Birincisi; Sibeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eseridir. İkincisi; Ebû Bekir b. es-Serrâc'ın “*el-Usûl fi'n-Nabv*” adlı eseridir. İbnu'l-Varrâk bu eserden sadece ‘*el-Usûl*’ diye bahseder. İbnu'l-Varrâk'ın genel olarak eser adlarını

belirtmeksizin yararlandığı kaynakları biz eserlerini de beraberinde zikrederek şu şekilde gösterebiliriz: Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (v. 170 h.) "*el-Ayn*" adlı eseri, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ'nın (v. 207 h.) "*Meâni'l-Kur'ân*" adlı eseri, Said b. Mes'ade el-Ahfeş'in (v. 215 h.) "*Meâni'l-Kur'ân*" adlı eseri, Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî'nin (v. 248 h.) "*et-Tasrif*" adlı eseri, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc'ın (v. 311 h.) "*Meâni'l-Kur'ân ve Îrâbubû*" adlı eseri ve Ahmed b. Musa b. Mucâhid'in (v. 324 h.) "*es-Seb'â*" adlı eserleri İbnu'l-Varrâk'ın yararlandığı kaynaklardır. İbnu'l-Varrâk eserinde hem Basralı, hemde Kufeli nahivcilerden yararlanmıştır. Ama Kufelilerden daha çok Basralılardan nakilde bulunmuştur.

Basralı Nahivciler: 1. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (v. 170 h.) 2. Sibeveyh (v. 180 h.) 3. Yunus b. Habib (v. 182 h.) 4. Said b. Mes'ade el-Ahfeş (v. 215 h.) 5. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (v. 225 h.) 6. Ebû Osman el-Mâzinî (v. 248 h.) 7. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ziyad (v. 285 h.) 8. Ebu'l-Abbas el-Muberred (v. 286 h.) 9. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc (v. 311 h.) 10. Ebû Bekir b. es-Serrâc Muhammed b. Sehl (v. 316 h.)

Kufeli Nahivciler: İbnu'l-Varrâk eserinin birçok yerinde Kufelilerin görüşlerini de nakletmiştir. Önce zikredildiği gibi görüş sahiplerini belirtmeden "bazı nahivciler, bazı Araplar, Kufe ehli veya Kufeliler" şeklinde ifade ederek sadece işaret etmekle yetinmiştir. Bununla beraber, İbnu'l-Varrâk Kufeli nahivcilerden sadece ikisinin adını zikretmiştir. Bu iki nahivci şunlardır: 1. Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâ'i (v. 179 h.) eserde adı bir yerde geçer. 2. Ebû Zeke-riyya Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (v. 207 h.) eserde adı yedi yerde geçmektedir.

Eser Hakkında Bazı Eleştiriler: İbnu'l-Varrâk'ın eserine özellikle muhakkik tarafından yöneltilen bazı eleştiriler şunlardır: 1. Eserin birçok yerinde nahivcilerin görüşlerini sadece bazı nahivciler, Araplar veya bazı Araplar şeklinde ifade ederek görüş sahiplerini zikretmemiştir. Örnekler: "Bazı nahivciler mefûldeki amilin fiil ve fâil olduğunu izah ederler. Bazı Araplar (أَيُّ) deki dammeyi aslen mebnî olarak yorumlarlar. Araplardan bu şekilde duyulmuştur." 2. Bazen de Sibeveyh'in görüşünü eserine işaret etmeden olduğu gibi

nakletmiştir. Örnek: “ثَلَاثِيْنَ” “üçyüz” veya (تِسْعِمَائِيْنَ) “dokuzyüz”e gelince aslında bunlar kıyasen (ثَلَاثِيْنَ) veya (تِسْعِمَائِيْنَ) veya (مِائَات) “yüzler” şeklinde olması gerekir.” 3. Eserin bazı yerlerinde ise konuyla ilgili zikredeceği vecihlerden birini bazen de ikisini eksik veya fazla söylemiştir. 4. İletler zikredilirken sınırlama konulmamıştır. Bir konudan bahsederken şöyle der: “Bu konuda birçok görüş var veya bu konuda birçok vecih var.” 5. Bazı görüşleri yanlış sahiplere isnad etmiştir: Tasğirdeki (إِبْرَاهِيْمُ بُرَيْهَ) şeklinde olan Ebû Zeyd’in görüşünü Sibeveyh’e isnat etmiştir. Kâb b. Sâd el-Ğanevî’ye ait olan beyti, Tufeyl el-Ğanevî’ye isnat etmiştir.